

Vitéz Ferenc

Minőségteremtő nemzettudat

Bertha Zoltán könyvei

Bertha Zoltán irodalomtörténész, kritikus és esszéista 2012-ben egyszerre két tanulmánykötettel jelentkezett: a *Sorsmetszetek* és az *Erdély felé* című gyűjteményes könyveinek írásai 2006 és 2011 között az *Agria*, *Bárka*, *Duna-part*, *Kortárs*, *Helikon*, *Hitel*, *Irodalmi Jelen*, *Magyar Napló*, *Nagyvilág*, *Napút*, *Székelyföld*, *Tiszatáj*, *Új Hegyvidék* folyóiratokban, illetve esszéantológiákban és tanulmánykötetekben jelentek meg. Bertha Zoltán érdeklődésének fókuszában a magyar sors és a határon túli – elsősorban erdélyi – magyar lét irodalmi reprezentációi állnak, az elmúlt három évtized kötetei szintén az e területen végzett kutatásainak eredményét adták közre. Görömbei Andrásal közösen publikálta még 1983-ban a *Hetvenes évek romániai magyar irodalma* című monográfiáját, majd Bálint Tiborról, Sütő Andrásról, Németh Lászlóról, Kányádi Sándorról írt monográfiát és tanulmánykötetet. A „sors” és az „erdélyiség” hívószavai már a Bertha-kötet-címekben is megjelentek: *Sorstükör*, *Sorsbeszéd*, *Sorsjelző*, illetve *Erdélyiség és modernség*, de a szellemi elkötelezettség és felelősségvállalás gondolata van jelen *A szellem jelzőfényei* vagy a *Gond és mű* című kötetekben is.

„A magyar irodalom sajátos jellegéhez hozzátartozik, hogy hosszú évszázadokon keresztül szorosan összefonódott a történelmiséggel, a nemzeti-közösségi sorskérdésekkel, a nemzeti önismeret és öntudat

lelkiismereti sorsszemléleti orientációjával, valamint az egzisztenciális és nyelvi öntanúsítás identitásmegtartó törekvéseivel” – írja Bertha Zoltán. – „Ez a sajátosság nem teherterhel, ahogyan némelyek ezt Adyig, Nagy Lászlóig vezetve értékszegényítő tényezőnek tartják, ellenkezőleg: különleges értékvilágot teremtő, külön poétikai jellegvonásokkal bíró, sajátos nyelv- és esztétikumformáló minőség. A magyar sorsirodalom sajátos tematikai, gondolati, létszemléleti karaktere és az abban kifejeződő emberi jelentésvilág olyan artisztikusan megjelenő sajátságosság, amely nem reduktív, hanem hozzáadott dimenziója az emberiség világkultúrájának. A valódi nyitottság nem a lebecsülése, hanem a megbecsülése a sajátos minőségformáknak és jellegadó értékjegyeknek”.

Ez a megbecsülés, a sajátos minőségforma és a jellegadó értékjegyek vizsgálata, a magyar sorsirodalom esztétikai és emberi karaktere, létformákat alakító erős orientációja, a nemzeti önismeret és identitásmegtartás irodalmi reprezentációinak közvetítés- és közvetítettség-szándéka tükröződik Bertha Zoltán *Sorsmetszetek* című kiváló tematikus kötetében. Rávilágít, hogy a nemzeti önismeret és öntudat egy olyan minőségteremtő létezéskeret, amelyben nemcsak az identitáskonstrukciók ívelhetnek az önmegvalósítás kognitív és esztétikai szintjein túl egy fajta transzcendens normarend felé, hanem a kanonizáló (és szakralizáló) törekvések esztétikai normái

a műalkotások értelmezési kontextusát is meghatározhatják.

A nemzeti irodalmi paradigmát vizsgálva, olvasat-kereteket tágitó útmutatóként is idézi a nemzeti önazonosság metafizikájának közösségi önmegvalósításban kiteljesülő elvét, miszerint az értelmiségnek felelőssége van a történelmi emlékezet és a kollektív létezés megerősítésében, illetve: hogy az esztétika együtt jár az etikával, de nem feltétlenül választható le vagy el a közéletiségtől sem. Tartalmi idézeteit a modern (posztkoloniális) kritikai diskurzusokból és a (posztstrukturalista) kultúratudományok kanonizált szemléletmódjából kölcsönzi, bizonyítva, hogy a kortárs irodalomelméletekben is megtartotta létjogát az identitásfilozófiai és etikai vagy kollektív önismereti szempontrendszer, így a sorsszemléleti orientáció nem idegen a mai diskurzusoktól. Sőt, a tanulmányok inkább azt támasztják alá, hogy az irodalomértést vagy az irodalmon keresztüli (nemzeti) önismeretet a „sorsmetszetek” révén – a kulturális örökségbe való beágyazottsággal együtt – hitelesebben lehet közvetíteni.

Így gondolja újra Bertha Zoltán például Ady Endre korszerűségét, kiegészítve ezt az erdélyi magyar költészetben tovább élő Ady-élmények szuggesztív lírai dokumentumaival; ennek jegyében ír újra Németh László eszmevilágáról vagy Sütő András erdélyi írókról készített esszéiről – azt jelezve egyúttal, hogy egy-egy, általa vizsgált életmű monografikus feldolgozása után még számos értelmezési szempont kínálkozik a mind teljesebb értelmezéshez.

Vizsgálja Lászlóffy Aladár írásművészetét, Serfőző Simon életművét, Utassy József költészetét, emlékezőstörödékeket ad közre Nagy Gáspárról, mélyrehatóan foglalkozik a felvidéki és a kárpátaljai (fiatal) magyar irodalommal. A vezérelvként főntebb megfogalmazott sorsszemlélet je-

gyében (*Az ember ott a legfájóbb magyar című csángó-versantológiát bemutatva*) ír a csángó-magyar költészetéről, sorsköltészetnek nevezve azt is; választ keres arra, hogy az örökös peremsors és a „kényszerű nyelvcsere végleg megsemmisítheti-e az eredeti nyelvi emlékezetben őrzött közösségi önmeghatározásokat”.

Egyáltalán: létezik-e autentikus stratégia ebben a helyzetben a megmaradáshoz, és ha létezik, „a megmaradás stratégiája milyen identitáshoz – történelmi nyelv- és tudatállapothoz – való ragaszkodást jelentsen”? Bertha Zoltán megállapítja, hogy sorsbeszéd ez a költészet, etikai magasrendűséget teremt az emberi méltóság középpontba állítása, ma már tehát „a gazdagodó és ’magas’ irodalomba integrálódó, jelentősebb esztétikai értékeket képviselő csángó írásművek (...) erkölcsi és művészi minőség együtthatását valósítják meg”.

Az egészséges, önazonos magyarságtudatot, a természetes nemzeti összetartozás-érzetet amúgy a felvidéki és kárpátaljai kortárs belletrisztikai törekvések sokárnyalatúsága is erősíti, és a sorsmetszetek egymásra vetítéséből az is kiderül, hogy a lét- és megmaradás-problémákkal terhes, alkotó mindennapokban nemcsak a megírt sors kérdéseivel szembesülnek a közösségek, hanem annak újraírására tesznek folyamatos kísérletet, hiszen a kollektív önértelmezés fontos része az emlékezet mellett a jelen és a perspektíva nem szűnő újratudatosítása is.

Az „erdélyiség” – Bertha Zoltán irodalomtörténeti munkásságának közepontjában állva – ugyanúgy meghatározó sorskérdéssé emelkedik, mint a kollektív önismeret az egyetemes magyar szellemiségben. Németh László a kisebbségi kérdés ügyében – arra válaszolva, hogy vajon

„hol keresse méltóságát egy (...) kisebbségi sors” –, úgy vélekedett: „A kevesebb joga az élethez az, hogy különb”. S nem véletlenül olvasható Makkai Sándor program meghatározása Bertha Zoltán másik, tematikus esszéit, tanulmányait és vallo-másait közreadó *Erdély felé* című kötetének hátsó borítóján: „Az erdélyi magyar szellem arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek között, nagy erőfeszítéssel egyetemesen emberi szellemmé legyen. Erdély legkiválóbb fiai mindig érezték, hogy olyan magaslatokra kell emelkedniök és emelniök népüket, honnan ők is megláthassák a nyugati kultúra palotáinak és bástyáinak ormait, de őket is megláthassák onnan azok, akik az emberi szellem haladásának határvonalát figyelik”; s „az lenne a kívánatos, ha erdélyi magyar szellemről csak azért lehetne és kellene külön beszélni az egyetemes magyar szellemiségen belül, hogy ezzel a névvel az egészséges, életrevaló és modern magyar szellem mintaképét jelölhessék meg”.

Bertha Zoltán végső soron ugyanezt az ideált vallja – a kortárs irodalomelméleti és kritikai diskurzusokban is megtalálva annak szemléleti helyét –, „amely a sajátos kisebbségiséget közvetlenül kapcsolja össze a modern európaisággal és az emberi szellem erkölcsi univerzalitásával, az alapjaiban, lényegében egységes és oszthatatlan nemzeti kultúra feltétlen lét- és értékkozegeben.” Ez az eszmény vezette a veszélyeztetettség ellenére is kibontakozó kisebbségi magyar irodalmak legjobbjait, s Bertha Zoltán számára az Erdély felé fordulás egyúttal azt jelenti, hogy „tágas és megtartó önazonosságunk, minőségi önmagunk irányába” fordulunk, „jövőnyitó megmaradás-akarattal, hites és éltető reménységgel”.

A hátoldali ajánló idézet egyébként a *Kisebbség és modernség* című (eredetileg 2008-ban, a *Kortárs* folyóiratban megje-

lent) esszéből való, amelynek megállapítása szerint nem lehet érvényes irodalomtörténetet írni akkor, ha akár a modernséget, akár a nemzeti paradigmát – vagy a kettő sajátos „vegülékét” – figyelmen kívül hagyja a kritika és az elmélet. A sorsvontkozás a művészi modernség ugyanis egymástól elválaszthatatlanul munkál, és különösen érvényes mindez a kisebbségi irodalomra. A magyar irodalom a világkultúrához is igen sokat tud hozzáadni azzal, hogy a kisebbségi sorsban és helyzetben a sors (avagy a nemzeti emlékezet- és identitásvontkozások együttese) és a modernség szintézisével egyszerre tudnak érvényesülni a szellemi, erkölcsi és esztétikai kondíciók.

A kötet írásai újabb irodalomtörténeti és esztétikai-kritikai szempontokat kínálnak Tamási Áron írásművészetének befogadásához, középpontba állítva a *Jégtörő Mátyást*; Dsida Jenő kritikai nézeteit ismerjük meg *A szép mindig korszerű* című tanulmányból (s rögtön utána olvassuk a Páskándi Géza Dsida-interpretációját elemző tanulmányt). Elemző-értékelő tanulmányokban található a nyolcvan-éves Kányádi Sándort köszöntő és a drámaíró Kányádit bemutató írás. A lét és a nyelv – a „világszerűség és nyelvszerűség, létértelem-keresés és szövegiség – nagy kérdéseivel foglalkozó Szilágyi Domokos halálának harmincadik évfordulójára (2006-ban) jelent meg a *Versszöveg – sorsszöveg* című tanulmány; és Bertha egy-egy elemző esszéiben közelít Lászlóffy Aladár és Lászlóffy Csaba életművéhez. Tanulmányértékű esszék foglalkoznak az újabb erdélyi lírában megjelenő istenélménnyel, valamint az abszurd, a modernitás és poszt-modernizmus kérdéseivel vagy a „rendszerváltó fordulat történelmi élményével” (szintén az újabb erdélyi magyar irodalomban keresve a példákat). A kötetet egy kritika- és egy vallomás-fejezet

zárja – itt olvassuk Bertha Zoltán Páskándi Gézáról és Sütő Andrásról, Lászlóffy Aladárról, Szilágyi Domokosról, Bálint Tiborról szóló emlékezéseit, Lászlóffy Csaba és Ferenczes István köszöntését, valamint Tamási Áron szobrának (Vésző-Mágor, Népi Írók Szoborparkja, 2006) avatásakor elmondott beszédét.

Végezetül: igen kifejező az a két festmény, illetve képrészlet is, amelyeket a borítókön látunk. Mindkét mű a sárospataki tanár, református lelkész, festőművész,

a 2003-ban, 89 évesen elhunyt Bertha Zoltán – az irodalomtörténész Bertha édesapja – alkotása. A *Sorsmetszetek* borítóján az *Ősz – elszakadás* a drámai létélmény katarzis-pillanatát ragadja meg; az *Erdély felé* borítóképe pedig a *Kisebbségben /Erdély/*, amely a hitből fakadó felelős gondolkodást is reprezentálta, a sötét száj és az éles fogak szimbolikájában, miként a „virágevők” metaforájában, ezzel a segélykiáltással kívánva „ébreszteni az ébren-alvókat”.

(Bertha Zoltán: *Sorsmetszetek*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2012; Bertha Zoltán: *Erdély felé. Esszék, tanulmányok, vallomások*. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2012)

Téli tánc